

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

2016/2

yıl: 7 cilt: VII sayı: 14

İslam Dini Kalıntıları Hakkında About the Heritage of Religion of Islam

M. Maksat SETTAROV

Bakü, 1967, 180 s.

Tanıtın: Cengiz MÜRSELOV*

Filozof olan yazar kaleme almış olduğu iki bölümlü eserini SSR İlimler Akademik Neşriyatında yayınlamıştır. Yazar eserinde giriş ve önsöz kullanmadan birinci bölümle konuya giriş yapmıştır. “Bazı teklifler/öneriler” bölümüyle eserini sonuçlandırmıştır. Birinci bölümde “Dini kalıntıların mahiyeti”, ikinci bölümde ise “Dini kalıntıları aradan (ortadan) kaldırma yolları” başlıkları altında, Sovyet İnkılabı Komünist Partisinin sosyalist-materyalist düşünce kapsamında dini kalıntılara yönelik metodik çalışmalar anlatılmıştır.

Yazar, din karşıtı mücadeleyi kronolojik sırayla değil örnekleme yöntemiyle ele almıştır. Bu nedenle yazar iktidar tarafından alınan kararların hangi dini kalıntıyı (yaşantıyı) engellediğini ve bunun yerine inançlı insanlara din algıları yerine hangi materyalist düşünce öğretildiği konuları anlatmıştır.

Birinci bölümde yazar, Sovyet İttifakı Komünist Partisi'nin XXII kurultayında kabul edilmiş üç maddelik kararlar konuya giriş yapmıştır. Sonra Komünizm düşüncesinin amacını, Komünist ideolojisini, hedeflerini ve Komünizm terbiyesinin maksadını toplumlarda yaşayacak ve yaşatacak insanların terbiye edilmesi gerektiği şeklinde açıklamıştır. Ateizm terbiyesinin zaruri olması için ilk aşamada eski kalıntıların (dini ideoloji akide ve tasavvurlar) ortadan kaldırılması ve yerine ateizm terbiyesi, ilmi delillerle Komünist cemiyetinin omurgası proletarya/işçi sınıfına ulaştırılmalıdır. Yazarın kendi ifadeleriyle Eserin yazım nedeni; Komünist düşüncenin cemiyette ve öncelikle emekçi sınıflar arasında umumiyetle gelişmesini sağlayıp, dini kalıntıların irticai yönlerini ifşa ederek, sosyalizm ortamında dini kalıntıların yaşama sebeplerini analitik yöntemlerle inceleyerek mevcut dini kalıntıların ortadan kaldırılmasıdır (3-4).

Yazar, ülkedeki hem Hıristiyan hem de İslam dininin kalıntılarının karakteri ve tezahür hususiyetlerini anlattıktan sonra sosyalist inkılabın içeriğine değinmiştir. İnkılapla birlikte, kilise ve diğer dini değerler, değer kaybıyla karşı karşıya kaldılar. Dinlerin değerler kaybı, ateizmin canlanmasına ve yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bunu da dindarların kiliseleri ve mescitleri terk ederek dini tasavvurlardan uzaklaşmalarıyla açıklamıştır. Bu hal Azerbaycanda da yaşanmıştır.

---

* Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi A. B. D.
gizcen@hotmail.com

Yazar, Azerbaycan'da sosyalizmin yaygınlaşmasıyla bu manzaranın değişikliğe uğradığını, yerini ateizm düşüncesine bıraktığını söylemiştir. İلمي-materyalizm inkılabın amaçlarından olan mülklerdeki özerkliği kaldırmak ve cemiyet arasındaki cahilliğin giderilmesi adına yürütülen çalışmalar ilk kademede İslam dinine bir darbe olarak düşünülmüştür. Çalışmalar, işçi sınıfının mescitlerden uzaklaşarak ruhaniliği/dindarlığı terki ile sonuçlanmıştır. Terklerin İslam dini kalıntılarının tamamen ortadan kalktığı/kaldırıldığı anlamına gelmediğini söyleyen yazar, ikinci dünya savaşında Azerbaycan ahalisi arasında var olan dini his ve duyguların canlanmasını buna örnek olarak vermiştir. Ancak daha sonra bu duygu ve hisleri korku psikolojinin bir tesellisi olarak açıklamıştır (6).

Sosyalizm harekâtın dindarların inanç ve ibadetlerin farklı yaptırımlarla etkisi altına alması, dindarların inkılap harekâtına oradan da Sovyet yönetimine nefret etmelerine sebep olmuştur. Ruhanilerin uzun sürecek nefretin kendilerine zarar vererek tecrit edilmeleriyle sonuçlanabileceği tereddüdü, onları II. Dünya savaşı sırasında yönetime karşı legal zeminde mücadeleye itmştir. Legal imtiyazlar sayesinde yazarında ifade ettiği gibi 1944 ve sonraki on yıllarda dindarlar dini faaliyetlerini güçlendirerek zaman zaman bazı yerlerde ateizm çalışmalarını durdurduğunu söylemiştir. Kazanılan başarı karşısında Partinin din aleyhine karşı hiç çalışmadı sonucunun altını çizen yazar, duruma müdahale maksadıyla Parti ülkedeki dini grupların düzenleyecekleri ayin ve uygulamaları kontrol için 1943'de Rus Provaslav (Ortodoks) kilisesi ve 1944'de SSRİ Bakanlar Sovyet'i gözetiminde "Dini Ayinler işleri üzere meşveret grubu" kurdu. Yine 1944 yılında parti, tabii ilimlerin dini ilimlerin yerini almasıyla ve ilmi ateizmin güçlendirilmesi adına "İلمي Maarif" adlı yeni bir karar aldı. Her iki komite din karşıtı tebligatlarda tabii, ilmi mevzularda din aleyhine broşür ve kitaplar yayınlamakla sorumluydu. Lenin prensiplerinin topluma benimsetilmesi ve uygulama yöntemlerinin eksikliği üzerine Sov. İKP Merkez komite 1954 yılında ilmi ateizm çalışmalarına yönelik, "*İلمي Ateizm tebligatında büyük noksanlar bu tebligatın yeniden yapılanması tedbirleri hakkında*" ve "*Toplum arasında ilmi ateizm tebligatı sırasında yapılan hatalar hakkında*", iki yeni karar yayınladı. Komite yeni uygulamayla din aleyhindeki pasifliğe son verilmesi ve Lenin ideolojisini tüm parti mensuplarına hatırlatarak ilmi ateizm tebligatından sorumlu olduklarını bir daha hatırlatmıştır (8)

Sov. İKP Merkez partisi ilmi ateizm hakkında aldığı kararların mazmunun sürekli deneyerek eksiklerini tespit edip, kurguladıkları metot ve yöntemleri sürekli güncellemeye çalışmıştır. Geliştirilen metotlar bir manada din aleyhindeki tüm iddiaları kapsamaya gerekiyordu. Nitekim yazar, ilmi ateizm terbiyesinin güncellenmesi ve yeni yöntemlerin tespitinin ispatı olarak Sov. İKP'nın XXIII kurultayındaki ilmi ateizmin görevini "*yeni insanın terbiye olunup yetiştirilmesi, komünizm kuruculuğunun tarihi görevi olduğunu belirtmiştir*". Bu nedenle kurultayda ilmi ateizm tebligatının düzenli yürütülmesi için inanç duygusunu tabiat ve ta-

biatüstü olaylardan örneklerle din anlatılmaya çalışılmıştır. Örnekler anlatılırken ilmi ateizm yöntemlerine müracaat edilerek muasır ilmi açıklamalarda bulunmak esastı (9).

Yazar, Sov. İKP'sının ilmi ateizm terbiyesinin işçi sınıfı arasındaki hukuki uygulamalarını açıkladıktan sonra ilmi ateizmin Azerbaycan'da etkin olma sürecini Sov. İKP'nın 1963'de "Ahalinin ateizm terbiyesini kuvvetlendirme tedbirleri hakkındaki" kararın etkisinin büyük olduğunu söylemiştir. Karardan sonra Azerbaycan'da ateist tebligatın güçlenmesi için karma ateist bilgin ve âlim şahıslardan bir İstişare/Sovyet Meclisi kuruldu. Üyeler, toplumdaki ateizm tebligatının eksiklerini tespit ederek, ülkede gerek gördükleri il, ilçe köy ve kasabalarda ateizmle ilgili sempozyum, seminer, oturumlar ve paneller düzenleyecektir. Tüm çalışmaların tek amacı toplum arasındaki halen varlığını devam ettiren dini kalıntıları tespit edip onlara yönelik yeni taktikler bulmaktır. Kısacası İstişare Komitesi ateizm terbiyesinin ülkede taraftar revaç bulması için Sov. İKP'sı medyayı, basın yayını, ilmi cemiyetleri, sosyal kurum ve kuruluşlarından yararlanmışlardır. Yazar Sov. İKP'nın dini anlayışlara ve dini kalıntılara yönelik yapılan çalışmaları sıraladıktan sonra yönetimin halk arasında mevcut din adamlarına ve ya dini anlatan şahıslara yönelik yaptırımlardan bahsetmiştir. (11) Yönetimin dini kalıntılara yönelik mücadeleci yaptırımın aynısı dini tebligatta bulunanlara karşı da kullanılmıştır. Hatta SSR Ali Sovyet'i 1965 yılında aldığı suç mecellesinin 142 maddesi gereği dini ayin sırasında toplumsal kuralları bozan din görevlilerinin suçla itham edilebileceği bildirilmiştir (12). Zaman zaman bu yaptırımlar şiddetlenerek birçok din görevlisi repressiya mahkemelerince cezalandırılmıştır. Din görevlilerine karşı yapılan uygulamalar sonucunda dini hevesin kırılmasıyla birlikte azalan camilerin kapanmasına neden olmuştur. Sadece bunlarla sınırlı kalmadığını belirten müellif, giderek azalan manevi algı, mukaddes (mübarek) zatlara yönelik saygıyı da etkilediğini ifade etmiştir.

İkinci dünya muharebesi ve sonrasında Azerbaycan toplumunda dine olan ilgiyi yazar savaş ve korku psikolojisiyle ilişkilendirmiştir. Yazar, dini kalıntıların toplumdan tamamen kalkmadığını belirtip, ateizm terbiyesinin dini kalıntılara karşı yürüttüğü ideolojik başarısını "eskiden Müslümanlar arasındaki mezhep ayrılıkların aksine nazaran zayıfladığını, dini bayramların aslını kaybettiğini, Müslümanlar arasındaki tarikatçılığın ve haram-helal anlayışının neredeyse ortadan kalktığını" söylemiştir (14).

Birçok tarihi kaynaklarda geçen "din ile komünizmin aynı amaca hizmet ediyor felsefesini eleştiren yazar, sosyalizm ve komünizmin dine zararlı olmadığı düşüncesinin mümkün olmayacağını ve din ile komünizm ideolojilerinin mahiyet açısından birbirlerine zıt ideolojiler olduğu tezini savunmuştur.

Toplumlardaki dini şuurun oluşumu, bireyler tarafından kabulü ve dinin ma-

hiyeti konusunu inceleyen yazar, dini anlayışın toplum hayatındaki rolü, ülkedeki dini inanç etnografyasını ve halkın dindarlık derecesinin tespiti gibi konuları sosyal araştırma örneklerinden yararlanarak din kavramı, dini düşünce ve dini değerler hakkında tespitlerde bulunmuştur. İslam inancını Allah'a yani fevkalade varlığa inanmak olduğunu söyleyen yazar, toplumun, ilmi ve teknoloji yönden gelişmesini inanmakla değil, çalışmakla ve mücadeleyle olacağını söylemiştir (15-16). Müslüman dindarları beş farklı sınıflara bölen yazar, ilmi ateizm terbiyesinde bulunan eğitimcilerin bu sınıfların psikolojik yapılarını mutlaka bilmeleri gerektiği önerisinde bulunmuştur (17-25).

1963 ve sonrası çalışmalarla dini ibadet ve ayinler yerlerini Allaha inanmak, Allah'ın vahdaniyetini kabul etmek, Hz. Muhammed'in Peygamberliği, melek ve cin gibi inançlara bırakmıştır. Daha sonra yazar, dini törenlerin toplumdaki dini kalınların yaşatan en önemli neden olduğu konusuna dikkat çekmiştir. Bilhassa oruç ibadeti, muharremlik, kurban bayramı, mevlit, miraç, mukaddes yerlere ilgi,¹ sünnet olmak ve cenazelerde Kur'an (Yasin) okumak kalıntılar arasında en etkilieleridir. İbadetler, toplumla içi içe olduklarından dolayı neredeyse hepsi hem Çar hem de Sovyet Rusya'sı döneminde adet-anane gibi zihinlerde kalmıştır. Merasimlere yaşlı, genç, çocuk ve nadir hallerde bilgin (devlet memurları) katılımı her zaman çok yüksekti. Yazar ilk üç kalıntı üzerinde detaylı açıklamalarda bulunarak bu değerleri, ilmi ateizm terbiyesinin ideolojisi prensiplerince izahta bulunmuştur. Yaygın olan kalıntı arasında azda olsa yapılan bir diğer ibadet namazdır (26-46).

Mukaddes yerlerin ziyaretini yazar, dini kalıntılar arasında sayarak bu yerlerin insanlara sağlık, maddi, manevi ve sosyalleşme yönünden verdiği hasarları sıralayarak dini ayinlerin ekonomik gelişime zararlı olduğunu söylemiştir. Ayrıca yazar satırlar arasında bu kalıntıların din algısının toplum arasında ölümsüzlüğünün en etkili nedenlerinden olduğunu da itiraf etmiştir.

Sovyet iktidarı diğer dini kalıntılarla birlikte kadının cemiyete katılımını ön sıralara çekerek, dini nikâhı (kebin) yasaklamak adına eşleri resmi nikâha zorlamıştır. İlâveten iktidar kadın hakları, kız çocuklarının eğitimi ve erken yaşlarda kız çocuklarının evlendirilmesi gibi durumlara da müdahale etmiştir (46-50).

Yazar, dini kalıntılarla beraber toplumun sosyal yaşam zemininde ilmi esaslarla izah edilemeyen birçok dini hurafelerinin yani iptidai dini anlayışların varlığından söz etmiştir. Hurafeler hakkında açıklamada bulunan yazar, birinci bölümü ateizm terbiyesiyle meşgul olacakların, hem dini anlayışla hem dini kalıntılarla hem de toplumdaki hurafelerle mücadele etmesi gerektiği sözleriyle bitirmiştir (51-57).

Alt bölümünde yazar "Dini kalıntıların yaşam sebebi" başlığıyla ilmi ateizmin

1 İnsanlar tarafından Allah dostlarının mezarlarının ziyaret edilmesi durumu.

mühim problemlerinden ilmi ateizme engel olan amillerin analitik tahlilleri, dini kalıntıların yaşama sebepleri ve hususiyetleri incelemiştir. Yazar, inanç şuurunu merkeze alarak, şuur değişiminin kolay olmadığına ve kollektif şuur değişiminin aşamalarını anlatarak, dini içtimai şuru alışkanlık, anane ve dede-babadan kalan adetten gelme olduğunu, dini tasavvurun fitratı olmadığını söylemiştir. Örnek olarak da K. Marx'ın “bütün ölüp gitmiş nesillerin ananeleri bir kâbus gibi canlıların zihnini meşgul etmiştir” sözleriyle izah etmiştir. (57-61) Müellif, dini kalıntıların toplumlarda varlık nedenlerini dört başlıkta “dini ayinlerin insan şuuruna ve psikolojisine etkisi, dinin insanın korku psikolojisi üzerine doğması, kapitalizmin tesiri ve mazideki dini olmayan diğer değerler” toplayarak, dini kalıntıların kalıcılığını, canlanmasını ve ömrünün uzatma nedenlerini din görevlilerinin dini tebliğde uyguladıkları değişik yöntemlerle ilişkilendirmiştir (62-83). Muasır ilmin lüzumu meselesine yönelen yazar, Sosyologların dinin “içtimai karakter” tanımını eleştirip, dini düşüncenin yaranma sebebinin örnekleme yöntemiyle farklı nedenlerle ilişkilendirerek bölümü sonlandırmıştır (88).

İkinci bölümde “dini kalıntıları aradan (ortadan) kaldırma yolları” ismiyle yazar konuyu, “ Dini kalıntıların aradan kaldırılmasının objektif şartları” ve “Dini kalıntılara karşı ideolojik mübarezesi” iki alt başlıkla aydınlatmaya çalışmıştır.

İlk başlıkta, sosyalizmin gelişimi, ikinci dünya zaferi ve sosyalizmin giderek komünizme doğru gelişerek işçi sınıfının arasında yeni insani terbiyenin zaruri halleri anlatılmıştır. Pozitif yönde gelişmeler komünist ilmi-teknoloji havuzunun kurulmasıyla sonuçlandı. Lenin'in de ifade ettiği gibi ilk önce “Sovyet hâkimiyetindeki bütün ülkelerde enerji kaynakların oluşumu şarttır”. İş alanının genişletilmesi, ekonomik kalkınma ve maddi refahın artırılması, bir bakıma inanç duygusunun terkinini hızlandıracağı umuluyordu (93-96). Yazar, enerji zenginliğinin ülkeye ilim, bilgi, teknolojik, tıbbi ve birçok alandaki sağladığı kazancı sıraladıktan sonra komünizm üretim düşüncesinin felsefi amacının niteliğiyle alakalı açıklamalarda bulunmuştur. (99-101) Sınıflar arasındaki mücadelenin son bulması teknolojik terakkinin başarısı olarak görülmüştür. (103-105) Böylece halk maarifi, ilim ve medeni alandaki gelişmelerde kazanılan başarıları ve gelişmeleri ilmi ateizm terbiyesinin çabalarıyla alakalandırılıp dini değerlere yer verilmemiştir.(106-108) Dini kalıntıları şurdan ve sosyal hayattan çıkarmanın en kuvvetli yöntemi, ilmi sahalarda gelişme olarak görülmüştür. Tabi bunlar anlatılırken yönetimin ülkede bilhassa köy ve kasabalarda sosyal yaşama yönelik yenilikler, teknolojik yatırımlar, ilmi istihdamlar ve sosyalist yeni adet hep ön planda çıkarılmıştır. Müellif, dini kalıntıların aradan kaldırılma çalışmalarına son olarak sosyalizmin önem verdiği emek/iş üzerinde durmuştur (110-118).

Yazar dini kalıntıların aradan kaldırılmasına yönelik objektif değerlerin tek başına yeterli olmadığını ve bu nedenle dini kalıntılara karşı sübjektif yani ideoloji

mübarezenin gerekliliğini ikinci alt başlıkta işlemiştir (118). Bölümü incelediğimizde dini kalıntılara yönelik yürütülecek ideolojik çalışmalarda takip edilmesi gereken yöntemler ve materyalist bilginin tebligat maksadı anlatılmıştır. Sov. İKP'nın 1954, 1960 ve 1962-63 alınan kararlar yeniden gözden geçirilerek ülkedeki ateizmin hedefleri ve metotları muasır döneme yönelik yeni kararlar alınmıştır. Yeni çalışmalarda Parti “ dini görüşü ateizm bakış açısıyla tenkit, tabiat olaylarında önemli hadiselerin ilmi şerhi, cemiyetteki mühim hadiselerin ilmi şerhi” üç esas üzerine ittifak etti.(119) Bu dönemde dini itikatların ve tasavvurların ilmi yöntemlerle açıklanarak tabiat ve ilmi bilgi karşısında yetersizliği ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle çalışmaların sonuç vermesi için ilmi ateizmin sağlam ilmi temel üzerine inşa edilmesi kararı alındı. Kuşkusuz dine karşı çalışmalara yönelik “ilmi mülahaza, takrir ve sohbet, soru-cevap gecesi, tematik geçerciler, görüş geçercileri, dindarlarla ferdi görüşmeler, hamiliğe götürmek, ev hanımlar geçesi, nazari konferanslar, edebiyat ve sanat, filmler, radyo ve televizyon, ateist edebiyatı ve matbuat (gazete ve dergiler) ve ilmi ateizm terbiyesi” birçok yöntemden yararlanılmıştır (121-129). Çalışmalarda bilhassa yayın (televizyon, Film, resim) ve basın (gazete, dergi, makale) yöntemleri çok iyi kullanılarak birey ve toplum üzerine etkin olma hedeflenmiştir. Yayın kurumları arasında Bilik cemiyeti mühim rol üstlenmiştir. Yazarında ifade ettiği üzere yazılan başlık ve içeriklerin çoğu din ve dindarlara yönelik olmuştur (129-147).

Yazar bazı teklifler bölümünde dini kalıntıların kaldırılmasına yönelik çalışmaların zayıflık ve eksikliklerini söyleyerek bazı tekliflerde bulunmuştur. (157) Yazar, destekleyici teklifler sunduktan sonra başarısızlıkla sonuçlanan yanlış yöntem ve metotları tek-tek örneklerle açıklamıştır (157-165). Teklifler bölümünün sonlarında yazar yeniden ikinci bölümdeki metot, usul ve yöntemlere dikkat çekerek genel bir değerlendirmede bulunmuştur (167-180).

Tanıtmaya çalıştığımız kitap, anlaşılır ve açık bir üslupla yazılmıştır. Anlatılan konular ve içerik itibarıyla Sovyet İttifakı Komünist Partisinin 1962-1963'de XXII ve XXIII kurultayındaki ilmi ateizm terbiyesinin yaygınlaşmasına yönelik kararların uygulama aşamaları anlatılmıştır. Eserin isminden de anlaşıldığı üzere materyalist anlayış toplumdaki dini kalıntılarla mücadele ederek din algısı farklı yönlere çekilmeye çalışılmıştır. Yer yer yazar dini kalıntılara yönelik uygulamaların metot ve usul yönden hatalarına değinerek çalışmaların başarısızlığını yöntem eksikliği olarak değerlendirmiştir. Yazar aynı dönemde yaşadığı için dini kalıntılara yönelik çalışmalarda sosyolojik statistik tespitlerden faydalanmıştır. Ayrıca eser Kiril Türkçesinden çevrilerek tanıtılmaya çalışılmıştır.